

Akadeemilised muusikaõpetajad Läänemere piirkonna ülikoolides: ühe ametikoha loomisest ja kujundamisest 19. sajandil võrdlevas perspektiivis

—
Martin Loeser
(tõlkinud Anu Sõõro)

Mingi muusikalise ametikoha usaldusväärseks käsitlemiseks on tarvis võrdlusmomenti. Üksikjuht näitab vähe – alles laiemas kontekstis tulevad esile niihästi üksikjuhule iseloomulikud jooned kui ka üldisemad struktuurid. Samuti pole muusikateaduslikes uurimustes veel sugugi enesestmõistetav vaadelda muusikalisi ameteid ja institutsioone võrdlevas perspektiivis. Asi võib olla selles, et võrdlevate uurimuste jaoks on harilikult vaja eeltöid, mille tulemustest saaks lähtuda.

Ka Läänemere piirkonna ülikoole silmas pidades on akadeemilise muusikaõpetaja ameti kohta siiani olemas vaid üsna piiratud arv üksikuurimusi. Seetõttu keskenduvad järgnevad arutlused paratamatult neile ülikoolidele, mille kohta sellised uurimused on olemas. Silmas pidades Läänemere piirkonda ja 19. sajandit on need Rostock (Heller 1999; Waczkat 2009), Greifswald (Ochs 2009), Königsberg (Schiwietz 2009) ja Tartu (Rohtla 2009). Ühtlasi tähendab selline lähtepunkt, et siinsete arutluste puhul saab tegu olla üksnes esmase, üldise lähene-misega akadeemilise muusikaõpetaja ametile, mida tuleks edasistes üksikuurimustes süvendada ja ehk ka täpsustada.

Siiski võib ka praeguse uurimisseisu juures võrdlus akadeemilise muusikaõpetaja ameti kohta väärtuslikku infot pakkuda. Sest nagu ajaloolane Marc Bloch oma teedrajavas artiklis „Pour une histoire comparée des sociétés européennes” (Bloch 1994 (1928): 122–123) esile tõstis, tähendab võrdlemine

valida ühest või mitmest erinevast sotsiaalsest miljööst välja kaks või enam nähtust, millel näib esmapilgul teatavaid analoogiaid olevat, kirjeldada nende arenguprotsessi, teha kindlaks sarnasused ja erinevused ja seletada neid lahti nii palju kui võimalik.¹

¹ „aus einem oder mehreren verschiedenen sozialen Milieus zwei oder mehr Phänomene auszuwählen, die scheinbar auf den ersten Blick gewisse Analogien aufweisen, den Verlauf ihrer Entwicklung zu beschreiben, Ähnlichkeiten und Unterschiede festzustellen und diese soweit wie möglich zu erklären.”

Ajalooline võrdlus teenib seega ühelt poolt asjaolude täpsustamist tänu ilmnevatele kontrastidele või kattuvustele, teisalt tulevad ühes uurimistulemustega sageli vaatevälja ka uued küsimused, mis võivad panna aluse edasisele uurimisele. Lõpuks aitab võrdlus ka ajaloolisi küsimusi vaidlustada. Sel viisil annab ta ka panuse käibivate seletuste või seisukohtade kriitikasse (Bloch 1994 (1928): 12jj.).²

Seoses akadeemilise muusikaõpetaja ametikohaga Läänemere piirkonna ülikoolides 19. sajandil tuleb niisiis küsida, mis on selle koha loomisel ja kujundamisel ühine teiste juhtudega ja mis erinev, jõudmaks sealt mõningate seletuste ja põhimustriteni või uute küsimuste ja impuls-sideni tulevaseks uurimiseks. Keskmis seisavad seega järgmised küsimused, mis näivad mulle selle ameti mõistmise ja kujunemise juures eriti olulised:

1. Millal ja milliste kavatsustega loodi akadeemilise muusikaõpetaja ametikoht?
2. Milliseid kohustusi tuli akadeemilisel muusikaõpetajal täita?
3. Kuidas mõjutasid kavatsused ja ameti-kohustused lõpuks ametikoha struktuurset väljakujunemist?
4. Millises seoses on omavahel nimetused või ametid „akadeemiline muusikaõpetaja”, „akadeemiline muusikadirektor” ja „ülikooli muusikadirektor”? Kas tegu on ühe ja sama, ehk ainult erinevalt hinnatud ametiga?

1. Ametikoha loomisest: loomise aeg ja eesmärk
Akadeemilise muusikaõpetaja kohtade rajamine Läänemere piirkonna ülikoolides langeb 18. sajandi viimasesse kümnendisse ning 19. sajandi kahte esimesse kümnendisse. Greifswaldis pandi esimene akadeemiline muusikaõpetaja ametisse aastal 1793, Tartu, Königsbergi ja Rostocki ülikool järgnesid aastatel 1807, 1814 ja 1821 (vt tabel 1).

Ametikoha loomise aega ja ülikoolide geograafilist asukohta arvestades on selge, et mingil juhul polnud siin tegemist lineaarse arenguga, umbes nagu oleks akadeemiliste muusikaõpetajate töölevõtt levinud eesmärgipäraselt mööda Läänemere rannikut läänest itta. Ja ka motivatsioon koha sisseseadmiseks võis sõltuvalt ajast olla küllaltki erinev.

² „Musikateaduslikust küljest tõstab Susanne Rode-Breyman esile, et „hõlmates kogemusi, mis ulatuvad [oma teemadest kaugemale] võõraste kultuuriruumi, [ärgitatakse] vähemasti metoodiliselt omaenda kultuuri üle rohkem mõtisklema.” („die Einbeziehung von Erfahrungen, die über [einen eigenen Gegenstand] in einen fremden kulturellen Raum hinausgreifen, mindestens zur methodischen Reflexionssteigerung über die eigene Kultur [anregen].”; Rode-Breyman 2000: 221).

Koha sisseseadmisega seotud kavatsuste puhul on huvitav, et esimese Greifswaldi akadeemilise muusikaõpetaja Balzer Christophi koht loodi aastal 1793 lisaks ülikoolis juba olemasolevatele joonistusmeistri ja tantsumeistri ametitele (Engel 2000: 41). Samasugused olid asjaolud ka Tartus, kus muusika tuli joonistus- ja vaselõikekunst, ratsa- ja ujumiskunsti kõrvale (Rohtla 2009: 209). Mõlemas ülikoolis moodustas muusika seega täienduse nende kunstide kaanonis, mida nähti kasulike ja meeldivate seltskondlike oskustena. Nii loodeti näiteks Greifswaldi muusikaõpetajakohta silmas pidades, et „õppiv noorus saab seeläbi mõned edemused ja innustused ...”³ (Engel 2000: 41).

Selline võimalus kunsti õppimiseks, millest iga üksik „edemusi” pidi saama, oli suunatud eelkõige aristokraatlikule elukeskkonnale. Tudengitele pidi teatud mõttes antama võimalus arendada end *galant homme*’iks, et olla ette valmistatud teenistuskäiguks õukonnamiiljöö või riigiametites. Sellise hariduse eesmärk polnud mitte üksnes erialaste teadmiste omandamine humanitaarse ainekaanoni mõttes, vaid samavõrd ka heade kommete – aristokraatliku *conduite*’i omandamine, mille alla kuulus kaasaegsete võõrkeelte valdamine, kunsti- ja muusikaalased oskused (Herrmann 2005: 77–79). Et seesugune, pigem 17. ja 18. sajandile omane haridus-traditsioon oli ka 19. sajandil veel vägagi elus ega piirdunud üldsegi mitte Läänemere piirkonnaga, näitab pilguheit Lõuna-Saksamaale. Kui näiteks Tübingeni ülikoolis seati 1817. aastal sisse esimene muusikadirektori koht, väitsid selle vastased, et muusika ei kujutavat endast tõelist akadeemilist õppeainet, vaid peaks hoopis 1589. aastast saati Tübingenis eksisteerinud rüütliakadeemia, niinimetatud *Collegium illustre* valdkonda kuuluma (Rothmund-Gaul 1998: 26).

Niisiis, kuigi ühelt poolt oli aristokraatlikule elukeskkonnale orienteerumine akadeemiliste muusikaõpetajakohtade sisseseadmisel tähtis liikumapanev ajend, näib selle ameti loomine 19. sajandi algusest saati ikka enam seonduvat uue haridusideaaliga, eesmärgiga õilistada kombelis-moraalselt mitte ainult üksikinimest, vaid inimkonda tervikuna.

Valgustuslik, põhiliselt Jean-Jacques Rousseau kujundatud ettekujutus rahva kasvatamisest „inimeseks” ja „kodanikuks” levis 18. sajandi viimasel kolmandikul ja arenes Saksamaal romantismi ja sellega kaasneva

oma minevikule tagasimõtlemise käigus ühtse kultuurrahvuse ideeks. Nii väljendas näiteks filosoof Johann Gottlieb Fichte oma kõnedes „Reden an die deutsche Nation” 1807/08 veendumust, et sakslased peaksid „ürgse, võltsimatu rahvana [...] kasvatuse abil seesmiselt [...] uuenema”⁴ (Prignitz 2005: 467). Ühist kogemust oma keele ja kultuuri, tavade ja kommete näol peeti selles protsessis tähtsaks vahendiks identiteedi loomisel ja seega üksiku integreerimisel rahvuse hulka (Prignitz 2005: 466jj.).

Sealjuures omistati Preisimaal juba varakult ka muusikale tähtis roll. Iseäranis Carl Friedrich Zelter, kes juhatas aastast 1800 Carl Friedrich Faschi järglasena Berliini Lauuakadeemiat (Berliner Sing-Akademie) ja aastast 1803 täitis valitsuse muusikalise nõustaja funktsiooni, suutis Preisimaa valitsust veenda muusika ja eriti laulu tähenduses rahvuslikule haridusele. Tulemuseks oli muusika valdkonna arvamine akadeemiliste kunstide hulka seoses kooli- ja kirikumuusikute õpetamiseks mõeldud riiklikult rahastatavate seminaride asutamisega (Ottenberg, Sellack 2007: 1403; Schiwietz 2009: 241–242).⁵

Kui tähtis oli rahvakasvatuse või rahvusliku hariduse idee ka akadeemilise muusikaõpetaja ameti jaoks, on näha juba sellest, et muusikaõpetaja koha sisseseadmine Königsbergi ülikoolis aastal 1814 johtus otseselt Zelteri algatatud Preisi kultuuripoliitikast. Kuna kirikumuusikat nägi „riik [...] usulise rahvakasvatuse tähtsaima vahendina” (Schiwietz 2009: 241), rajati Königsbergi ülikoolis „kooliõpetajate, tulevaste ja juba töötavate, ja teoloogiatudengite”⁶ jaoks lauluinstituut (Singe-Institut; Schiwietz 2009: 244). Ametlik eesmärk oli, et ükski „jutlustaja- ja koolikandidaat ilma tunnistuseta lauluoskuse kohta”⁷ ülikoolist ei lahkuks (Schiwietz 2009: 244), kuna vaid hea haridusega asjatundjatelt võis oodata soovitud laia kasvatuslikku mõju.

Kui arvestada, et akadeemilise muusikaõpetaja koha sisseseadmine Königsbergis oli vahetult seotud Preisi ülikoolide põhimõttelise ümberstruktureerimise ja reformimise protsessiga (vt. Turner 1987: 221jj.), siis on ilmne, et neil meetmetel võis olla mõju ka juba eksisteeriva muusikaõpetajaameti kujunemisele 1815. aastast alates samuti Preisimaa alla

⁴ „als ein ursprüngliches, unverfälschtes Volk [...] durch Erziehung innerlich [...] erneuern.”

⁵ Koorilaulu tähenduse kohta vt. (Dahlhaus 1996 (1980): 38–39).

⁶ „Schullehrer, künftige und bereits angestellte, und Theologie-studierende”.

⁷ „Predigt- und Schulkandidat ohne Zeugnis seiner Fertigkeit im Singen”.

ÜLIKOOL	AMETI ASUTAMINE	KAVATSUS VÕI KONTEKST	ESMANE AMETIKOHUS
Rostock	1821	Inimese õilistamine, rahva harimine	Lauluõpetus
Greifswald	1793	Kasulik üksikinimesele, ühtlasi meeldiva mõjuga	Pilliõpetus
Königsberg	1814	Inimese õilistamine, rahva harimine	Lauluõpetus
Tartu	1807	Kasulik üksikinimesele, ühtlasi meeldiva mõjuga	Pilliõpetus

Tabel 1: Akadeemilise muusikaõpetaja amet asutamise hetkel.

³ „der studierenden Jugend dadurch manche Vortheile und Aufmunterungen [sic] zuwachsen...”

kuuluvas Greifswaldi ülikoolis. Aga ka Mecklenburgis asuvat Rostockit ja Vene Tartut silmas pidades on tõenäoline, et sama koha loomist Rostockis 1821. aastal ja selle teatud ümberkujundamist Tartus võib seostada 19. sajandi esimestel kümnenditel Preisi kooli- ja kõrgkoolikorraldusest lähtunud märkimisväärsel eeskuju ja külgetõmbega, samuti ideega rahvast laulu kaudu harida. Viimast propageeris kõvasti hilisem Rostocki akadeemiline muusikaõpetaja Anton Wilhelm Caspar Saal, kes oli ametis 1823. aastast kuni surmani jaanuaris 1859, juba 1808. aastal oma Rostockis avaldatud kirjutises „Über den Werth und Nutzen des Gesanges so wie über die Vernachlässigung desselben in Mecklenburg-Schwerin” (Waczkat 2009: 189). Ametiga seotud ettekujutuste osas üldse on kõnekad eelkõige akadeemiliste muusikaõpetajate ametikohustused, kuna koha profiili kujundamine või muutmine on ametiga seotud eesmärkide ja vajaduste hea indikaator.

2. Akadeemiliste muusikaõpetajate ametikohustest

Kui Königsbergis ja Rostockis oli juba ametikoha loomisel rõhk vokaalmuusikal, moodustas Greifswaldis ja Tartus esialgu akadeemilise muusikaõpetaja peamise tegevusala pilliõpetus. Nii tuli Greifswaldi akadeemilisel muusikaõpetajal Christopheril õpetada tudengeid neli tundi nädalas nendega koos mängides. Mängiti sümfooniaid, kontserte, kvartette, triosid ja duosid, sealhulgas Wolfgang Amadeus Mozarti, Joseph Haydni, Ignaz Joseph Pleyeli, Venzeslaus Pichli, Johann Baptist Vanhali, Adalbert Gyrowetzi ja Giovanni Battista Viotti teoseid. Selline tegevusprofiil oli esialgu ka veel Christopheri järglasel Andreas Abelil, kuid tema ametiaja jooksul toimus mitu olulist muudatust: Abel, kes oli ametis oletatavasti juba 1816, hiljemalt aga 1818. aastast kuni 1846. aastani, võttis 1824. aastal enda peale lisaks ülikoolitegevusele ka linna muusikadirektori vastloodud ameti. Juba enne oli ta tervelt 13 aastat töötanud Greifswaldi viimase linnamuusiku Avé Lallement' assistendina (Ochs 2009: 295–296).

Kui Abeli lisategevused assistendi või linna muusikadirektorina viitavad ühest küljest sellele, et akadeemilise muusikaõpetaja kohal oli alates 1810. aastatest selgeid kõrvalameti jooni, siis erinevate muusikaliste funktsioonide viimine ühe isiku kätte tõendab samas selgelt Greifswaldi muusikaelu üldist ümberstruktureerimist 19. sajandi esimesel kolmandikul. Selles kontekstis tuleb näha ka aine „Juhised kiriku-

lauluks teoloogiatudengitele” sisseviimist 1823, millega Greifswaldi ülikool järgis ilmselt teiste Preisi ülikoolide nagu Berliini, Breslau ja Königsbergi arengutendentse. Ühtlasi on sealjuures märkimisväärne, et lauluõpetust ei jaganud mitte akadeemiline muusikaõpetaja Abel, vaid dr. Anselm Schmidt, kes oli alates 1816. aastast linnakooli ja Püha Nikolai Toomkiriku kantor. Seletus sellele võiks olla, et Schmidt peeti tema kirikumuusika-ameti tõttu vokaalõpetuse jaoks sobivamaks kui Abelit. Iseäranis tema sagedasi Greifswaldis korraldatud oratooriumiesitusi arvesse võttes võidi teda ilmselt pidada vokaalmuusika asjatundjaks. Selles kontekstis on ka mõistetav, et pärast Schmidt surma 1833. aastal kuni sügissemestrini 1847/48 jätkas lauluõpetust samuti kantor Peters, Schmidt järglane gümnaasiumis ja toomkirikus (Ochs 2009: 297). Seevastu Abelit peeti vastutavaks instrumentaalmuusika vallas.

Võttes arvesse seesuguseid suundumusi ja silmas pidades, et ülikooliga seotud muusikaülesandeid anti erinevatele isikutele, saab vaevalt rääkida järjepidevast akadeemilise muusikaõpetaja ametist Greifswaldis aastatel 1823–1847. Olukord muutus alles 1847. aastal õppinud teoloogi ja laulupedagoogi Gotthard Wöhleri ametissekutsumisega, kelle kätte koondati esmakordselt erinevad muusikalised ülesanded Greifswaldi ülikoolis. Wöhler, kes tegutses akadeemilise muusikaõpetajana 1855. aastani, andis soolo- ja ansambli laulu, harmoonia- ja kompositsiooniõpetust. Samuti juhatas ta akadeemilist lauluseltsi ja korraldas muusikaloolisi üritusi (Ochs 2009: 297–299). Ühtlasi tähendas selline rõhuasetus, et pilliõpetus – valdkond, mida oli ameti loomise hetkel põhiliseks peetud – jäi ära. Selle asemel asetati nüüd silmnähtavalt rõhk rahvahariduslikult väärtuslikule vokaalmuusikale ja ametisse kutsuti vastav asjatundja. Lõpuks laiendati varem puhtalt muusikapraktilise suunitlusega ametit nüüd esmakordselt muusikateoreetilise ja -ajaloolise mõõtmega.

Umbes samasugune ameti laiendamine ja ümberkujundamine toimus ka Tartus. Täiesti samamoodi nagu Greifswaldis oli peatähelepanu esialgu pilliõpetusel. See käib nii esimese Tartu ülikooli muusikaõpetaja Heinrich Wilhelm Fricke kui ka tema 1839. aastani tegutsenud järglase Nikolai Thomsoni kohta, kes – nagu allikates kirjas – andis „Piano-Forte-mängu” ja „keelpillide mängu”⁸ õpetust (EAA 402–3–1687, l. 19; tsit.

⁸ „Piano-Forte-Spiel”; „im Spiel auf Streich-Instrumenten”

Rohtla 2009: 211). Alles 1839–1878 ametis olnud akadeemilise muusikadirektori Friedrich Brenneri egiidi all omandas ka vokaalmuusika märgatava kaalukuse: Brenner asutas 1857. aastal akadeemilise lauluseltsi, mida juhatas kuni 1878. aastani.

3. Ameti struktuurset asetusest

Eriti kompetentsus laulu ja koorijuhatamise alal tegi akadeemilised muusikaõpetajad ka väljaspool ülikooli avaliku muusikaelu nõutud persoonideks. Ametissepanekul järgiti seetõttu sageli kaht strateegiat, mis olid ühtmoodi tüüpilised Rostockile, Greifswaldile, Königsbergile ja Tartule ning viisid enamasti ametite kuhjumiseni.

Akadeemilise muusikaõpetajana kutsuti ametisse inimesi, kes olid oma võimeid vastava ülikoolilinna muusikalistes ametites juba tõestanud ja võtsid ülikooli muusikaõpetaja ameti siis sageli enda kanda lisaks oma senisele tegevusele. Nii oli näiteks esimene Rostocki akadeemiline muusikaõpetaja Andreas Göpel juba enne ametisse kutsumist 1821. aastal oma eduka tegevusega Püha Jakobi kiriku organistina ning Rostocki lauluakadeemia dirigendi ja asutajana end kunstiliselt tõestanud (Waczkat 2009: 190).

Vahel püüti hea kvalifikatsiooniga kandidaati saada ka väljastpoolt, lootuses rikastada sellega niihästi ülikooli kui ühtlasi linna muusikaelu. Teenistuse rahalist atraktiivsust silmas pidades näis soovitatav siduda sageli kõrvalameti iseloomuga akadeemilise muusikaõpetaja koht muude vabade muusikaametitega linnas, et pakkuda nii kandidaatidele võrdlemisi kindlat sissetulekut. Kui kooskõlastatult erinevad institutsioonid sealjuures toimisid, näitab muide selgelt Friedrich Reinbrechti ametissepaneku protsess Greifswaldis 1898. aastal. Siis pidas Greifswaldi ülikooli rektor Püha Nikolai koguduse kirikunõukoguga läbirääkimisi akadeemilise muusikaõpetaja ja organistikoha täitmise ning tekkivate palgakulude mõlemat poolt rahuldava jagamise üle (Kaminski 2009: 307).

4. Akadeemiline muusikaõpetaja, akadeemiline muusikadirektor ja ülikooli muusikadirektor

Lõpuks nihkub akadeemilise muusikaõpetaja ametiga tegeldes vaatevälja ka ülikooli muusikadirektori või akadeemilise muusikadirektori positsioon. Kas oli siin tegu identsete ametitega või leidus kohaprofiilide vahel ka erinevusi?

Kuigi seda küsimust saab siin parimal juhul vaid möödaminnes puudutada, torkab

silma, et senistes kirjutistes Läänemere piirkonna kohta pole nimetusi „muusikaõpetaja”, „muusikadirektor” ja „ülikooli muusikadirektor” selgelt üksteisest eristatud ning osalt on neid kasutatud sünonüümidena. Seesuguse ebatäpsuse allikaks on ilmselt juba kaas-aegsete mitte alati korrektne või vähemalt mitmetähenduslik sõnakasutus, kui aeti segamini tiitlid ja ametinimetused. Nii võis „akadeemilisest muusikaõpetajast” ja „kuninglikust muusikadirektorist” – üks on ametitähistus, teine aunimetus – kaasaegses pöördumismvormis kergesti saada „akadeemiline muusikadirektor”.

Siinkohal üks näide Greifswaldi akadeemilisest muusikaõpetajast: alates 1856. aastast Greifswaldi ülikoolis akadeemilise muusikaõpetajana tegutsenud Gustav Bemannile anti juba varem Prenzlau tema sealse tegevuse eest lauluõpetaja, kantori ja organistina tiitel „kuninglik muusikadirektor”. Kui seepeale nüüd uurimustes Bemannit „akadeemiliseks muusikadirektoriks” nimetatakse (Ochs 2009: 299–300), ei tohiks see selles mõttes vettpidav olla, et Greifswaldis ilmselt seesugust ametinimetust ametlikult ei eksisteerinud. Nii pandi ka Bemannit järglased Otto Drönewolf (ca. 1883–1897) ja Friedrich Reinbrecht (1898–1907) ametisse akadeemiliste muusikaõpetajate ja mitte muusikadirektoritena, vaatamata sellele et vähemalt Reinbrechtile oli juba 1892. aastal Quedlingburgis lauluõpetaja, organisti ja dirigendina tegutsemise ajal kuningliku muusikadirektori tiitel antud. Seda tõendab ka „Instruktsioon akadeemilisele muusikaõpetajale kuninglikus Greifswaldi ülikoolis”, mille Reinbrecht sai 1898. aastal ametisse astudes (Kaminski 2009: 307). Reinbrechti järglane Rudolf Ewald Zingel (1907–1938) sai isegi ametlikult noomida, kuna ta oli sõandanud end omavoliliselt „ülikooli muusikadirektoriks” nimetada, *de facto* aga oli ametis üksnes akadeemilise muusikaõpetajana (Zweg 2001: 112; Ochs 2009: 303). Seevastu nimetasid kolleegid või ka aja-kirjandus akadeemilist muusikaõpetajat Reinbrechti „muusikadirektor Reinbrechtiks” või „kuningl. muusikadirektoriks” (Kaminski 2009: 305, 309).

Kui tiitli „muusikadirektor” andis tõesti ülikool, võis tegemist olla pigem isikliku esiletõstmisega, mitte niivõrd ametiprofiili eristusega akadeemilise muusikaõpetaja omast. Nii andis „muusikadirektoriks” või „ülikooli muusikadirektoriks” nimetamine ülikoolile võimaluse tiitlikandja kõrget kvalifikatsiooni esile tõsta ja tunnustada. Mingit tõusu ülikooli ametihierarhias

ega rahalist lisaväärtust sellega üldjuhul siiski ei kaasnenud (Platen 1998: 1171–1172). Sellise austusavalduse üks musternäidis on Läänemere piirkonda silmas pidades näiteks organisti ja õpetaja Carl Heinrich Sämanni ametissekutsumine Königsbergis. Nii pani ülikool Sämanni 14. juulil 1823 ametisse akadeemilise muusikaõpetajana ja juba 1. märtsil 1824 – niisiis isegi mitte aastat hiljem ja muutumatu ametiprofiili juures – nimetas ta muusikadirektoriks (Schiwietz 2009: 245).

Kokkuvõte

Akadeemilise muusikaõpetaja kohtade sisseadmine Läänemere piirkonna ülikoolides langeb hilisesse 18. ja varasesse 19. sajandisse. Greifswaldi ülikoolis pandi esimene muusikaõpetaja ametisse aastal 1793, Tartus aastal 1807. Sealsed esialgu eranditult instrumentaalmuusikaga seotud ülesanded vastasid ametiprofiilile, mida paljudes teistes Saksa ülikoolides täitis niinimetatud „kontsertmeister” – analoogselt tantsu-, vehklemis-, joonistus- ja kirjutusmeistriga (Platen 1998: 1171). Seevastu oli akadeemiliste muusikaõpetajate ametissepanekul Königsbergis ja Rostockis 1814 ja 1821 peamine vokaalmuusika. Muusikaõpetajaameti selline erinev suunitlus tulenes eri aegadel järgitud erinevatest haridusideaalidest.

Sellal kui muusikaõpetus ülikoolis oli veel 19. sajandi alguseni täiesti suunatud instrumendi valdamisele, mida peeti aristokraatliku silmaringi ja *conduite*’i mõttes teatud määral heade kommete hulka kuuluvaks, omandasid alates 1810. aastatest eelkõige lauluõpetus ja koorijuhtimine oluliselt suurema kaalu ning moodustasid hiljemalt 1850. aasta paiku ametikohuste tuumiku. Määrav oli seejuures uus, valgustuslik haridusideaal, mille raames püüeldi inimese kombelis-moraalse õilistamise poole. Muusikat peeti selles protsessis tähtsaks vahendiks identiteedi loomisel ja seega üksikisiku integreerimisel rahvuse hulka. See muusika uus tähendus, mida propageeris otsustavalt ka Carl Friedrich Zelter, peegeldus ka institutsionaalsetes struktuurides, nagu akadeemiliste muusikaõpetajakohtade loomises või juba olemasolevate kohtade muutmises. Sealjuures mõjusid Preisi haridusreformid laialdaselt eeskujuna, mitte ainult Põhja-Saksamaal.

Tänu laulu- ja koorijuhtimisoskustele peeti akadeemilisi muusikaõpetajaid ka väljaspool ülikooli hinnatud asjatundjateks, kelle kompetentsus pidi ühtlasi olema kasuks kodanlikule muusikaelule. Ametissepanekul järgiti seetõttu

sageli kaht strateegiat. Akadeemilise muusikaõpetajana kutsuti ametisse kas inimesi, kes olid oma võimeid vastava ülikoolilinna muusikalistes ametites juba tõestanud ja võtsid ülikooli muusikaõpetaja ameti siis sageli enda kanda lisaks oma senisele tegevusele. Või püüti saada hästi kvalifitseeritud kandidaati väljastpoolt, et anda sellega ühtlasi uusi impulsse ka linna muusikaelule.

Mõlemad toimumisviisid viisid enamasti ametite kuhjumiseni, nii et näiteks organisti-, kantori- ja õpetajaamet olid seotud akadeemilise muusikaõpetaja positsiooniga. Selline muusikaliste juhtimisülesannete koondumine ühe või väheste isikute kätte võimaldas ühest küljest linna, kiriku ja ülikooli muusikaliste struktuuride head võrgustikku, teisest küljest oli see koondumine aga ilmselgelt ka rahaliselt hädavajalik, et lasta teenistusel kandidaatidele ka piisavalt atraktiivsena paista. Lõppude lõpuks võidi vajalik raha kokku saada osalt tänu kiriku, linna ja ülikooli institutsioonide kooskõlastatud tegevusele. Seesuguste asjaolude tulemuseks oli samas, et akadeemilistel muusikaõpetajakohtadel oli sageli kõrvalameti iseloom.

Et akadeemilisi muusikaõpetajaid nimeatakse allikates ja sekundaarkirjanduses osalt ka „muusikadirektoriks” või „ülikooli muusikadirektoriks”, viitab ilmselt üksnes harva ameti teistsugusele suunitlusele või hierarhilisele asetusele. Pigem näib, et sageli ei eristanud juba kaasaegsed erinevaid tähistusi üksteisest selgelt ja kasutasid neid osalt sünonüümidena. Silmatorkav on sealjuures tiitli ja ametitähistuse segaminiajamine, mis läbi võis siis näiteks ametitähistusest „akadeemiline muusikaõpetaja” ja aunimetusest „kuninglik muusikadirektor” saada „akadeemiline muusikadirektor”. Kuigi tiitli „muusikadirektor” või „ülikooli muusikadirektor” andis tõepoolest ülikool, ei viidanud see üldiselt mitte teisele ametiprofiilile, vaid tähendas pigem selle kandja väljapaistvat kvalifikatsiooni ja tema saavutuste tunnustamist.

KIRJANDUS

Bloch, Marc 1994 (1928). Für eine vergleichende Geschichtsbetrachtung der europäischen Gesellschaften. – *Alles Gewordene hat Geschichte. Die Schule der Annales in ihren Texten 1929–1992*. Hrsg. Matthias Middell und Steffen Sammler, Leipzig: Reclam-Bibliothek, Bd. 1479, S. 121–167 (orig. *Revue de synthèse historique*).

Dahlhaus, Carl 1996 (1980). *Die Musik des 19. Jahrhunderts* (= Neues Handbuch für Musikwissenschaft 6), Laaber: Laaber, Sonderausgabe.

Engel, Hans 2000. *Musik und Musikleben in Greifswalds Vergangenheit*. Anlässlich des 750. Gründungsjubiläums der Stadt Greifswald neu herausgegeben und erweitert von Ekkehard Ochs und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft, 9), Frankfurt am Main u. a.: Lang.

Heller, Karl 1999. Die akademischen Musiklehrer an der Universität Rostock und ihre Rolle im städtischen Musikleben. – *Denn in jenen Tönen lebt es. Wolfgang Marggraf zum 65. Hrsg. von Helen Geyer, Michael Berg und Matthias Tischer*, Weimar: Hochschule für Musik „Franz Liszt”, S. 519–540.

Herrmann, Ulrich 2005. Familie Kindheit, Jugend. – *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. II: 18. Jahrhundert. Vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800*. Hrsg. von Notker Hammerstein und Ulrich Herrmann, München: Beck, S. 69–96.

Kaminski, Holger 2009. Friedrich Reinbrecht als königlicher Musikdirektor und akademischer Musiklehrer in Greifswald (1898–1907). – *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17), Berlin: Frank & Timme, S. 305–318.

Ochs, Ekkehard 2009. Eine historisch verspätete Entwicklung – Musik als Exerzitium und akademisches Lehrfach an der Universität Greifswald im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert. – *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17), Berlin: Frank & Timme, S. 293–304.

Ottenberg, Hans-Günter u. Ingolf Sellack 2007. Zelter, Carl Friedrich. – *MGG 2, Personenteil, Bd. 17*. Kassel u. a.: Bärenreiter Sp. 1401–1413.

Platen, Emil 1998. Universität und Musik. – *MGG 2, Sachteil Bd. 9*. Kassel u. a.: Bärenreiter, Sp. 1165–1186.

Prignitz, Christoph 2005. Patriotismus, Nationalgefühl. – *Lexikon zum aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herrscher – Denker – Sachbegriffe*. Hrsg. von Helmut Reinalter,

Wien, Köln, Weimar: Böhlau, S. 462–468.

Rode-Breymann, Susanne 2000. Regionalgeschichte – eine unverzichtbare Teildisziplin der Opernforschung? Überlegungen am Beispiel von Wien. – *Niedersachsen in der Musikgeschichte. Zur Methodologie und Organisation musikalischer Regionalforschung. Internationales Symposium Wolfenbüttel 1997*. Hrsg. Arnfried Edler und Joachim Kremer (= Publikationen der Hochschule für Musik und Theater Hannover 9), Augsburg: Wißner, S. 221–231.

Rohla, Geiu 2009. Die Musikpflege und der Wirkungskreis eines Musiklehrers an der Kaiserlichen Universität in Dorpat/Tartu (1807–1893). – *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17), Berlin: Frank&Timme, S. 207–216.

Rothmund-Gaul, Gabriela 1998. *Zwischen Taktstock und Hörsaal. Das Amt des Universitätsmusikdirektors in Tübingen 1817–1952* (= Quellen und Studien zur Musik in Baden-Württemberg 3), Stuttgart, Weimar: Metzler.

Zwerg, Dorothea 2001. *Rudolf Ewald Zingels Wirken in Greifswald von 1907 bis 1942*. Mschr. Diplomarbeit, Universität Greifswald.

Turner, R. Steven 1987. Universitäten. – *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. III: 1800–1870. Von der Neuordnung Deutschlands bis zur Gründung des Deutschen Reiches*. Hrsg. von Karl-Ernst Jeismann und Peter Lundgreen, München: Beck, S. 221–249.

Schiwietz, Lucian 2009. Musikausbildung für den Dienst in Kirche und Schule an der Universität Königsberg in ihrem bildungspolitischen und institutionsgeschichtlichen Kontext. – *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17), Berlin: Frank&Timme, S. 241–252.

Waczkat, Andreas 2009. Die ersten akademischen Musiklehrer des 19. Jahrhunderts an der Universität Rostock. – *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (= Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17), Berlin: Frank&Timme, S. 187–196.

Akademische Musiklehrer und Musikdirektoren an Universitäten des Ostseeraums: Überlegungen zur Etablierung und Ausgestaltung eines Amtes im 19. Jahrhundert

—
Martin Loeser

Ausgehend von den Ergebnissen der im Jahr 2006 in Greifswald veranstalteten Tagung „Universität und Musik“ wird in dem Referat der Versuch unternommen, das Amt des Akademischen Musiklehrers und Universitätsmusikdirektors mit Blick auf den Ostseeraum vergleichend zu betrachten. Anhand der Situation in Rostock, Greifswald und Dorpat/Tartu werden insbesondere Einführung, Aufgaben, Funktionen und Bedeutung des Amtes erörtert.

Muusikaõpetaja koht Tartu ülikoolis 1803–1807

—
Geiu Rohtla

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis keskendutakse muusikaõpetaja ametikoha täitmisele 1802. aastal taasavatud Tartu ülikoolis. Muusikaõpetaja koht loodi ülikooli juurde juba 1803. aastal, kuid alles 1807. aastal valiti esimene muusikaõpetaja, kelleks sai Tartu avalikus elus tuntud muusikategelane Heinrich Wilhelm Fricke. Püüame selgitada, mis neil aastatel toimus: miks koha täitmisele viivitati, kuigi ülikoolile oli selleks eraldatud raha ja linnas leidis ka ametisse sobivaid muusikuid. Läänemere piirkonna teiste ülikoolidega võrreldes loodi akadeemilise muusikaõpetaja ametikoht Tartus ühena esimeste seas. Sellisel kujul hakkasidki need ametikohad tekkima 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul. Akadeemilise muusikaõpetaja ülesannetest ja ametinimetustest on käesolevas kogumikus kirjutanud Martin Loeser. Tema on võrrelnud muusikaõpetaja ameteid Läänemere piirkonna neljas ülikoolis – Greifswaldis alustas muusikaõpetaja 1793. aastal, Tartus 1807, Königsbergis 1814 ja Rostockis 1821. aastal.

Tartu ülikooli muusikaõpetajate tegevus on aga põhjalikumalt uurimata teema. Heinrich Wilhelm Fricke valimist muusikaõpetaja ametisse nimetab põgusalt ülikooli 350. aastapäeva puhuks avaldatud Karl Leichter (1902–1987) artikkel „Tartu muusikaelu ja ülikool enne XX sajandit“ (Leichter 1982) ja hiljem ka Terje Lõbu artikkel „Mõnda Tartu Ülikooli muusikaõpetajatest“ (Lõbu 2004). Ülevaatlilikult olen ise sellest kirjutanud koguteose „Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu“ alapeatükis „Ülikool ja muusika“ (Rohtla 2005). 1930. aastatel uuris Elmar Arro (1899–1985) Tartu linnamuusikute traditsiooni varasematel sajanditel (aastatel 1587–1809) ning oma artikli (Arro 2003 (1932): 200–201) lõpuosas kirjeldab ta ka muusikat ülikooli taasavamise pidustustel. Muusikat 19. sajandi Tartu ülikoolis on puudutatud veel ajalookäsitlustes, mis on ilmunud nii keiserliku ülikooli sajanda aastapäeva puhul (Petuhhov 1902) kui ka 350 aasta möödudes ülikooli asutamisest (Siilivask 1982). Muusikaõpetaja ameti kohta aga leidub eriti väärtuslikke andmeid Lea Leppiku väitekirjas, mis käsitleb Tartu ülikooli teenistujaid 19. sajandist vabariigi tekkeni (Leppik 2006). Töö toob olulist selgust 19. sajandi Tartu ülikoolis tegutsenud kolmanda järgu õppejõudude staatuse ja tegevuse uurimisse, kes enamasti olulisemate profes-

sorite varju jäävad. Need olid keelte, kunstide ja religiooni õpetajad, sealhulgas ka muusikaõpetaja.

Allikad esimese muusikaõpetaja ametisse võtmise kohta asuvad Eesti Ajalooarhiivis (EAA) Tartu ülikooli fondis ja neist olulisim on Heinrich Wilhelm Fricke dokumente sisaldav säilik (EAA 402-3-1786). Meid huvitavatest aastatest 1803–1807 leidub seal Fricke kirjutatud ametikohale kandideerimise taotlus, väljavõtted ülikooli nõukogu valimistega seotud koosolekute protokollidest ning nõukogu liikmete hinnangud kõigi samale ametikohale kandideerinud muusikute esitatud teoste kohta. Teine oluline allikas on ülikooli pidustustega seotud dokumentatsioon (EAA 402-4-58), mis sisaldab andmeid muusikast akadeemilistel sündmustel ja ka Fricke osalemisest.¹

Kunstide õpetus Tartu ülikoolis

Pillimuusika ja lauluhääled on kuulunud tavade järgi akadeemiliste sündmuste juurde ning nendeta ei toimunud ka Tartu ülikooli pidulik taasavamine 1802. aastal. 1799. aastast pärinevas ülikooli asutamise plaanis ei olnud muusikaõpetust ette nähtud, tõenäoliselt arvestati algul, et vajaduse korral palgatakse muusikud linnast. Esmakordselt mainitakse muusikaõpetaja ametikohta ülikooli 1803. aasta põhikirjas, mille järgi õppetöö hakkas toimuma.

Keiserlikus Tartu ülikoolis kuulus muusika koos teiste kunstidega abiainete hulka, mis toetasid erialast õpet. Ennekõike oli muusikaõpetust vaja tulevastele pastoritele, kuid muusikaõpetajate tegevus puudutas tegelikult peaaegu kõike, mis ülikoolis selles vallas toimus. Neil tuli õpetada üliõpilastele nii teooriat kui ka praktilist pillimängu, juhatada muusikaesitusi akadeemilistel sündmustel ning esineda ka avalikel kontsertidel. See kõik ei piirdunud ainult ülikooliga, 19. sajandil ametis olnud muusikaõpetajad on mõjutanud kogu linna avalikku muusikaelu.

Kunstide traditsioon ülikoolis ulatub aga kaugemale, sest tavapärase aadlinoorte hariduse juurde oli kuulunud ka muusika, tantsu, joonistamise, vehklemise ja ratsutamise õppimine. Rootsi-aegne Tartu ülikool, Academia Gustaviana (1632–1665) oli küll vana tüüpi ülikool, kus nende alade harjutusmeistrid² veel polnud, kuid 17. sajandi lõpu Academia Gustavo Carolinas (1690–1710) olid tantsu-, vehklemis-, joonistus- ja muusikameistrid juba ametis (vt. ka Rohtla 2005: 451). Hiljem levis nende kohta nimetus

¹ Elmar Arro (Arro 2003 (1932): 201) viitab sellele allikale, kuid ilma viitenumbriteta.

² Harjutusmeistriteks (Exercitienmeister) nimetati kunsti- ja keeleõpetajaid 17. sajandil (Leppik)